

Науковий щорічник 1'2012

Археологічні студії

«Межибіж»

УДК 94 (477.43/44): 902](802)

ББК – 63.3(4Укр3)

А 87

*Друкується за рішенням Вченої ради
Державного історико-культурного заповідника «Межибіж»
(протокол № 1 від 21 березня 2013 р.)
та ухвалою Центру дослідження історії Поділля
(протокол № 3 від 15 квітня 2013 р.)*

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор **Л. В. Баженов**,
доктор історичних наук, професор **А. Г. Філінюк**

А 87 **Археологічні студії «Межибіж».** Науковий щорічник 1'2012 / За ред.
А. М. Трембіцького, О. Г. Погорільця. – Хмельницький : ІРД, 2013. – 240 с.

Науковий щорічник 1'2012 містить матеріали Перших Археологічних читань, приурочених 125-річчю від дня народження українського археолога, дослідника Трипільської культури на Поділлі Михайла Рудинського (*1887 – †1958) та 75-річчю від дня смерті відомого поділезнавця, археолога Євфимія Сіцінського (*1859 – †1937), які відбулися 7 грудня 2012 року в Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж».

УДК 94 (477.43/44): 902](802)

ББК – 63.3(4Укр3)

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Художнє оформлення обкладинки **А. М. Трембіцький**

© Колектив авторів.
© Видавництво «ІРД».
© Трембіцький А.М.

археолога В. І. Якубовського в 70-80 рр. минулого сторіччя [6, с. 41-44]. Науковими експедиціями було знайдено чоловічі прикраси. Це – срібні та позолочені персні-печатки, щитки яких прикрашено тендітним черневим візерунком. Зображення на печатках таких перснів правили за особистий знак власника, якщо відтискувались на воску після тексту документа. Особливу нашу увагу привернули три персні, на щитках яких викарбувано знаки руських князів у вигляді двозубця, схожого на хижого птаха – покровителя роду, такого ж самого, як і в Василеві. Але вони більш схожі за схемою до знаків чернігівських князів Ольговичів.

Таким чином викладене дає нам змогу прийти до висновку, що родові знаки Рюриковичів були поширені на всій території Київської Русі серед всіх представників їх потомства.

Список використаних джерел: 1. Грушевський М. Історія України-Русі. – К.: Наука, 1991. – Т. 1. – 350 с. 2. Крип'якевич І. П. Стан і завдання української сфрагістики // Український історичний журнал. – 1959. – № 1. 3. Державний архів Чернівецької області. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 346. 4. Вісник Українського Геральдичного Товариства «Знак». – Львів, 2005. – № 14. 5. Лукомский В. Герб как исторический источник // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – М., 1947. – вып. 17. 6. Хмельниччина волинська / Під ред. О. Журко. – Хмельницький, 1995. – Вип. 1.

Маярчак С. П. (Хмельницький)

ЗАСЕЛЕННЯ СЕРЕДНЬОДНІСТРОВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ У V–IX ст.

Статтю присвячено з'ясуванню умов і динаміки заселення Середньодністровського Лівобережжя (у межах Хмельниччини), а також короткій характеристиці історико-культурного розвитку населення у V – IX ст.

Ключові слова: Лівобережжя Середнього Подністров'я, умови заселення, історико-культурний розвиток, слов'янський період

Article is devoted to the research of terms and dynamics of settling of the Dnister River left bank middle region (within Khmelnytska Oblast) from the 5th c. to the 9th c. Historic and cultural development of population is shortly described also.

Key words: the Dnister River left bank middle region, terms of settling, historic and cultural development, Slavic period

У 2-й пол. I тис. н. е. на Лівобережжі Середнього Дністра проживали носії празько-корчацької (2-а пол. V–VII ст.) та райковецької (VIII–IX, або VIII–X ст.) слов'янських археологічних культур. Із празькою культурою пов'язують згаданих у писемних джерелах склавинів, а з її наступницею, культурою Луки-Райковецької, зокрема, – літописних хорватів, уличів і тиверців [1, с.81-82; 2, с.89].

Пам'ятки VI–VII ст. празької культури в обумовлених межах репрезентовані 44 відкритими поселеннями. Половина з них знаходяться на 1-й надзаплавній терасі у каньйоні Дністра, на абсолютних висотах до 200 м (Табл.). 22 інші поселення VI–VII ст. розташовані на перших надзаплавних терасах допливів Дністра, переважно р. Жванчик і р. Смотрич. Отже, усі відомі поселення VI–VII ст. розташовані у ПТК (природно-територіальних комплексах, ландшафтах) річкових долин (Рис. 1, 2).

Пам'ятки VIII–IX ст. культури Луки-Райковецької представлені 19 поселеннями (включно з відносною хронологією – «ранньослов'янські»), у тому числі 4 городищами (Табл.). На 1-й терасі Дністра, в межах ПТК річкових долин, розташовані 4 селища: Мар'янівка, Лука-Врублівецька, Бакота 1 і Бакота 2. Інші селища розташовані на перших терасах допливів Дністра, також у межах ПТК річкових долин. Проте городища розташовані в інших природних умовах: на зручних для оборони висотах. Так, на високій 6-й (надканьйонній) терасі Дністра, у межах ПТК лісостепового типу, розташоване городище Пижівка. Городище Тимків знаходиться на високому мисі над глибоким каньйоном р. Ушиця, у межах ПТК лісостепового типу. Городище Підлісний Олексинець розташоване на високому мисі над долиною безіменного струмка, теж у межах ПТК лісостепового типу. У межах ПТК Товтровою кряжу, на одній з його вершин, розташоване городище Колубаївці.

Хоча самі поселення празької та райковецької культур розташовані в абсолютній більшості (крім городищ) у ПТК річкових долин, до їхніх потенційних ресурсних зон входять й ПТК інших типів досліджуваної території (Рис. 1-3). (Потенційною ресурсною зоною землеробського поселення прийнято вважати коло радіусом до 5 км навколо нього).

Зменшення у досліджуваному регіоні кількості поселень культури Луки Райковецької, порівняно з празькою культурою, є нетиповим явищем. Загалом у межах ареалу райковецької культури кількість поселень, порівняно з попереднім періодом, відчутно зросла, у тому числі на сусідній Буковині [2, с.114-115]. Очевидно, така ситуація пояснюється відтоком населення з Середньодністровського Лівобережжя на інші території – можливо, під тиском кочівників.

Ранньослов'янські поселення Поділля (передусім маємо на увазі VI–VII ст., бо пам'ятки регіону VIII ст. наразі вивчені недостатньо), як правило, оточені природними рубежами: водоймами, струмками, болотами, скелями. Середня їх площа становить 1,5 га, де могло одночасно функціонувати до 20-30 жител. Житла типу напівземлянок будували однокамерні, переважно зрубні, площею від 9 до 23 м². Найпоширеніший тип обігрівальної споруди – викладена з необробленого каміння піч-кам'янка, зрідка зустрічаються відкриті глинобитні вогнища [3, с.10-11, 16-20]. Для зберігання запасів використовували господарські ями [3, с.27-28]. Найпоширенішим типом керамічного посуду був кухонний горщик середніх розмірів, струнких пропорцій, з максимальним розширенням тулуба біля шийки і ледь наміченим або відігнутих назовні вінцем. Нижче вінця на посудинах зустрічається заглиблений орнамент у вигляді хвилястих ліній чи паралельних рядів крапок [3, с.29, 34]. Кераміка VI–VIII ст. здебільшого була ліпною, оскільки тоді практично не використовували технологію виготовлення гончарного посуду, що пропорційно домінував на Поділлі в черняхівську добу [4, с.86]. Помічено, що нерідко ранньослов'янські поселення розміщені в таких же топографічних умовах, що й поселення черняхівської культури II–IV ст. – на надзаплавних терасах річок і берегах струмків з чорноземним ґрунтом. Констатована також схожість матеріальної культури ранньосередньовічних слов'ян і черняхівців [4, с.74; 5, с.72; 6, с.125].

Провідною галуззю господарства населення регіону у ранньослов'янський період історико-культурного розвитку залишалося відоме тут ще з неоліту землеробство. У 2-й пол. I тис. н. е. в цій галузі господарства відбувалися суттєві зрушення: давні підсічна й перелогова системи все більше поступалися прогресивнішій паровій системі [7, с.87-88; 8, с.70]. Про рівень розвитку землеробства свідчать, зокрема, знахідки двох наральників на поселеннях 3-ї чверті I тис. н. е. у Городку й Бакоті. Городоцький наральник належав до типу вузьколезих [3, с.36-37, 83, табл. XVII, 2]. Бакотський наральник теж вузьколезий, знайдений біля житла (№ 2, ур. На Клину), що геомагнітним методом датоване серединою VIII ст. Довжина цього наральника, виготовленого з цілого куска заліза, 18,5 см, ширина – 11 см [9, с.321, рис.68/4]. За класифікацією Ю. А. Краснова, він належить до типу IA2 [10, с.37, рис.6]. З культурного шару V–VIII ст. Бакоти відомі такі знахідки, пов'язані з землеробством, як кам'яні жорна і кам'яна ступа, фрагменти глиняних жаровень [9, с.67, 321, 323]. Коси-горбуші знайдені в Городку та Усті [3, с.37], а фрагменти серпів – у Каветчині (ур. Лука) [5, с.68]. Унаслідок вивчення палеоботанічного спектру окремих

поселень досліджуваної території (Воробіївка, Сокіл, Теремці) з'ясовано, що уже в період черняхівської культури місцеве населення культивувало різновиди пшениці (полба, однозернянка, спельта) та ячменю, жито, овес, просо, горох [11, с.111 (табл.)].

Важливими господарськими заняттями були виготовлення й обробка заліза. Залізні шлаки виявлено у житлах № 2, № 20, а також у господарських ямах біля житла № 21 на ранньослов'янському поселенні Бакота [9, с.324-325], що може свідчити про порівняно примітивний спосіб виготовлення заліза у глиняному посуді. Цю думку підтверджує вивчення особливостей залізних виробів культури Луки-Райковецької з поселення Каветчина (ур. Лука): з'ясовано, що вони виготовлені із заліза поганої якості, не виявлено ознак технологічних операцій для покращення робочих якостей залізних знарядь праці, відсутні сталеві вироби [5, с.93]. Про обробку кістки і рогу свідчать знахідки кістяних знарядь (прокол, лоцил, різних заготовок тощо) у ранньослов'янських культурних шарах Бакоти [9, с.323, 325], Городка [3, с.39], Каветчини (ур. Лука) [5, с.69, 93]. Каменеобробне ремесло представлене жорнами (Городок, Бакота, Вільхівці, Каветчина, Сокіл, Малинівці), оселками, кам'яними ливарними формами (Городок) [3, с.39; 5, с.69] тощо.

Відомі також знахідки, що репрезентують розвиток скотарства (ножиці для стрижки овець з Бакоти) [9, рис.68/11], ткацтва (пряслиця зі Старої Ушиці) [3, с.33], бронзоливарного ремесла (майстерня у Каветчині), деревообробки (сокира й долото з Каветчини [5, с.68], цвяхи з Городка) [3, с.37], обробки шкіри (шила з Каветчини [5, с.68] й Городка) [3, с.37]. Знахідки, що засвідчують наявність полювання і рибальства у населення краю – рибальські гачки (Каветчина, ур. Лука) [5, с.68], кістки риби у сміттевій ямі (Бакота) [9, с.322]; вістря дротиків (Каветчина, ур. Лука [5, с.68], Городок) [3, с. 37].

Слов'яни Середнього Подністров'я 2-ї пол. I тис. н. е. за світоглядом в основній своїй масі були язичниками, а їхня суспільна організація залишалася патріархальною. Археологічні дані свідчать про поглиблення процесу матеріальної й соціальної диференціації в слов'янському світі, розклад інституту родової общини і перетворення її на сусідську [4, с.123-144; 12, с.55; 13]. На важливі суспільні зміни, зокрема, вказує сам факт появи принципово нового для подністровських слов'ян типу населеного пункту – укріпленого за допомогою валів і ровів.

Поховання VI–IX ст. на досліджуваній території невідомі. За матеріалами сусідніх територій відомо, що для цього часу найбільш характерні були безкурганні урнові тілоспалення і підкурганні тілоспалення з різними їх варіантами [2, с.131-140; 3, с.41-42].

Отже, відкриті у регіоні поселення празької та райковецької культур розташовані в ПТК річкових долин, але до їхньої ресурсної зони входять й ПТК інших типів (переважно лісостепового та Товтрового кряжу). Укріплення будували на зручних для оборони висотах за межами річкових долин. Особливістю динаміки заселення регіону у період культури Луки-Райковецької є зменшення кількості відомих населених пунктів (19) відносно попереднього періоду – празької культури (44), що можна пояснити відтоком населення під впливом якоїсь зовнішньої загрози. На час утворення Київської Русі головним заняттям населення регіону залишалося орне землеробство, що ставало все ефективнішим і забезпечувало збільшення додаткового продукту. Це створювало умови для зростання кількості населення й ускладнення його суспільної організації.

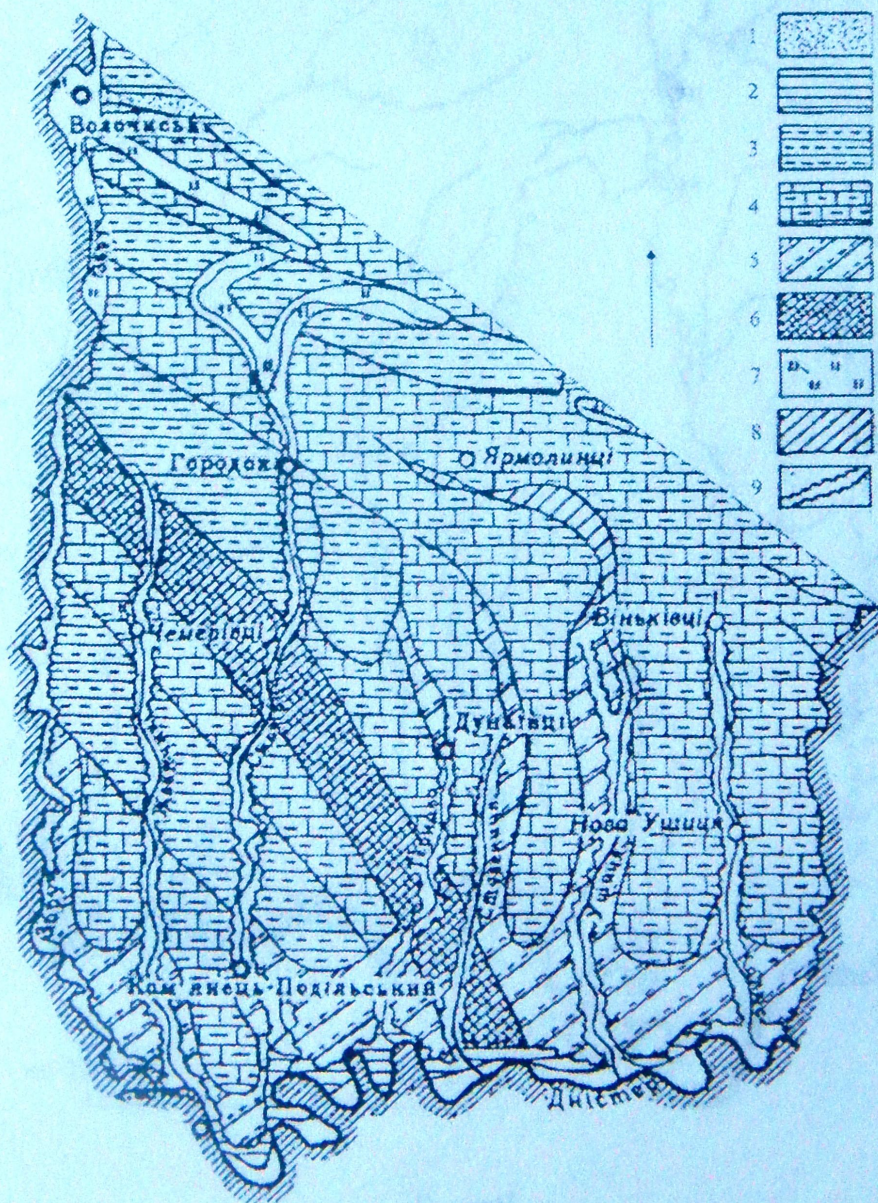

Рис. 1.

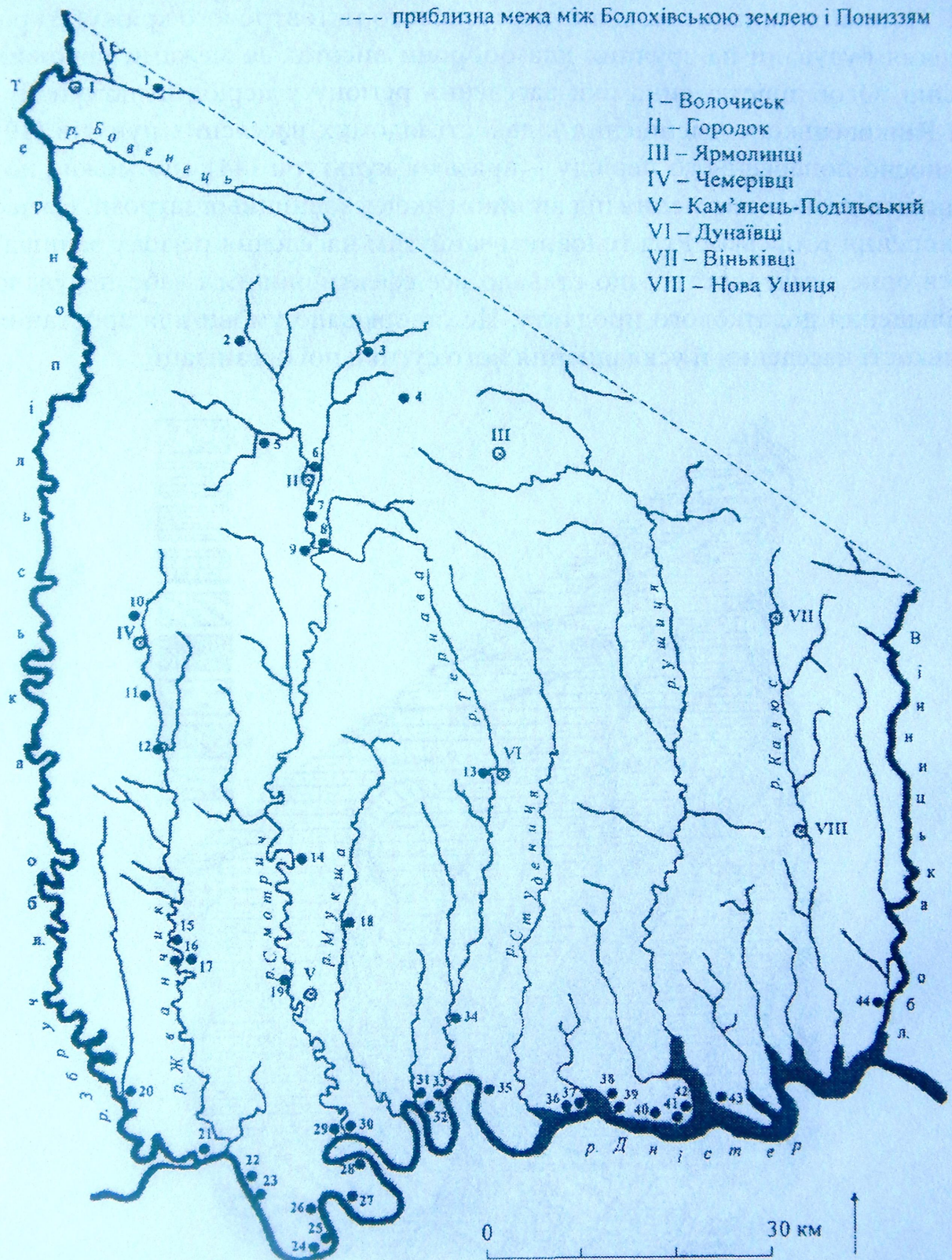

Рис. 2.

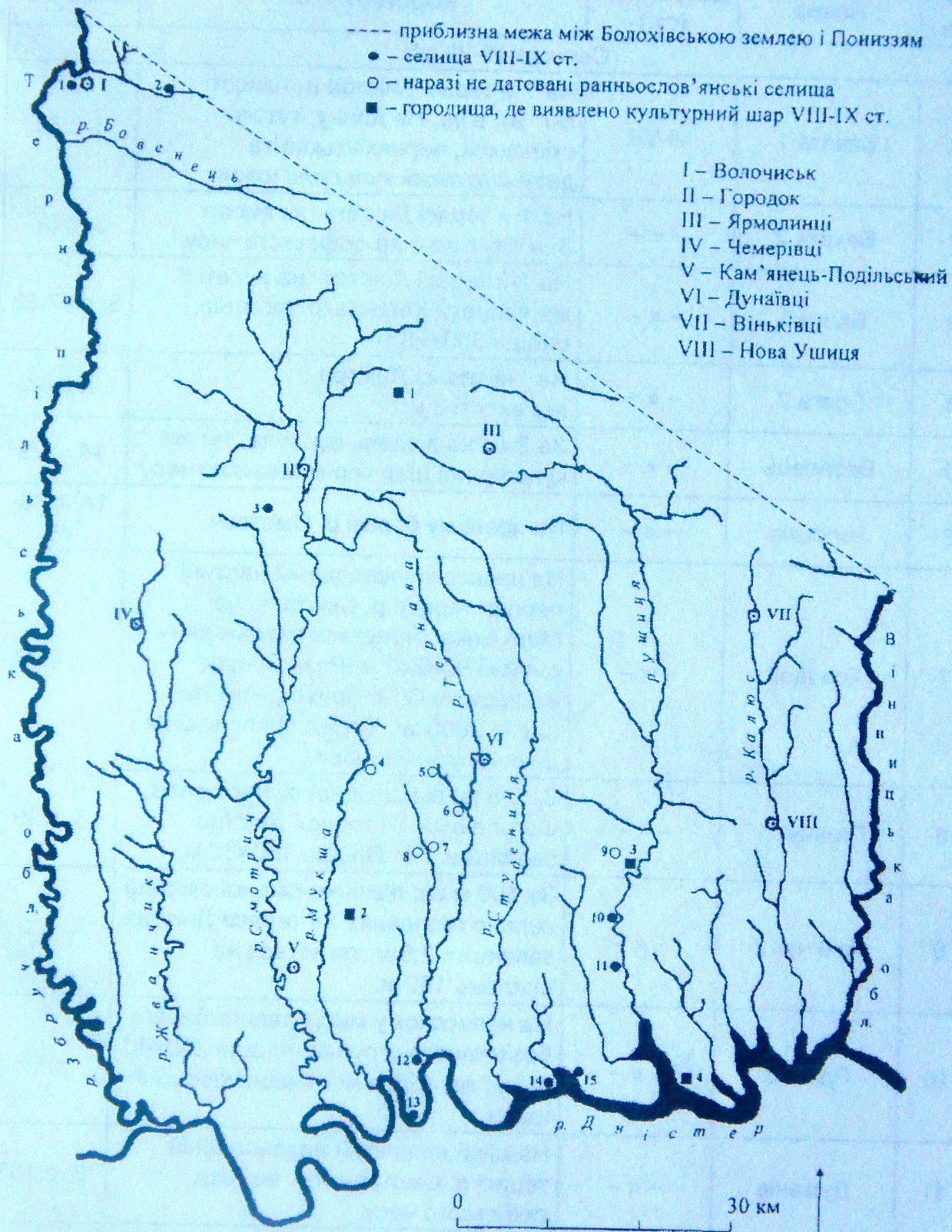

Рис. 3.

**Таблиця. Поселення VI-IX ст. Середньодністровського
Лівобережжя у межах Хмельниччини**

№ п/п	Назва	Датування (ст.)	Короткий опис	Джерело
<i>Селища VI-VII ст.</i>				
1	Бакота 1	VI-VII	На 1-й терасі Дністра (на висоті 5-7 м), в ур. На Клину; тут же скіфський, черняхівський та давньоруський культурні шари.	3, с.83
2	Бакота 2	– « –	На 1-й терасі Дністра (на висоті 3 м); тут же шар скіфського часу.	3, с.87
3	Брага 1	– « –	На 1-й терасі Дністра (на висоті 5 м), напроти Хотинської фортеці; площа 300×70 м.	3, с.87-88
4	Брага 2	– « –	На 1-й терасі Дністра (на висоті 3 м).	3, с.88
5	Веселець	– « –	За 2 км на південь від села; тут же культурний шар черняхівського часу.	14, с.29
6	Голосків	– « –	На правому березі р. Смотрич.	14, с.45-46
7	Городок	– « –	На невисокій підвищеній частині першої тераси р. Смотрич, ур. Мархлівка. Тягнеться вздовж річки смугою 60×240 м; Розкопувала експедиція О.М. Приходнюка на площі 2800 м ² . Тут же трипільський і давньоруський шари.	3, с.88-99
8	Гринчук 1	– « –	За 0,5 км від західної околиці села, в оголеннях 1-ї тераси Дністра заввишки 7 м. Площа 150×30 м.	3, с.99
9	Гринчук 2	– « –	За 100 м від північно-східної околиці села, в оголеннях 1-ї тераси Дністра заввишки 2,5 м; тягнеться на відстань 100 м.	– « –
10	Гуменці	– « –	На невисокому мисі правого берега безіменного струмка, площа 200×40 м; тут же скіфський і черняхівський шари.	– « –
11	Думанів	– « –	На лівій невисокій надзаплавній терасі р. Смотрич; тут же шар скіфського часу.	3, с.103
12	Дунаївці	– « –	Ур. Кривуля, на правому березі р. Тернава; тут же шар черняхівського часу.	14, с.37

13	Ісаківці	– « –	При впадінні в Дністер р. Збруч, на підвищеній ділянці надзаплавної тераси. Площа 200×50 м.	3, с.100
14	Завалля	– « –	Ур. Боблівка. Тут же шар черняхівського часу.	14, с.48
15	Каветчина	– « –	На краю 1-ї надзаплавної тераси Дністра (на висоті до 3 м), ур. Лука. Площа 50×300 м.	3, с.100
16	Конилівка	– « –	На 1-й надзаплавній терасі Дністра (на висоті 4 м), Площа 40×250 м. Тут же шар черняхівського часу.	3, с.101
17	Кремінна	– « –	На низькому заболоченому лівому березі р. Шиянка (притоки Смотрича). Тут же шар трипільського часу.	3, с.101-102
18	Кугаївці	– « –	На правому березі р. Жванчик. Площа 70×150 м; тут же шар черняхівського часу.	3, с.102
19	Купин 1	– « –	На правому березі р. Смотрич, біля болота. Площа 50×250 м.	– « –
20	Купин 2	– « –	На невисокій першій надзаплавній терасі р. Смотрич, біля болота. Площа 50×250 м.	– « –
21	Лісогірка	– « –	На лівому низькому березі р. Смотрич, біля болота. Площа 40×200 м.	– « –
22	Лука-Врублівецька 1	– « –	Виявлено дві печі-кам'янки. Тут же трипільський, черняхівський і давньоруський шари.	– « –
23	Лука-Врублівецька 2	– « –	На 1-й надзаплавній терасі Дністра (заввишки 2 м). Тут же шар давньоруського часу.	3, с.103
24	Лука-Врублівецька 3	– « –	На 1-й надзаплавній терасі Дністра (заввишки 3 м). Тут же шар давньоруського часу.	– « –
25	Малинівці	– « –	На 1-й надзаплавній терасі Дністра (заввишки 1 м). Площа 50×200 м. Тут же шар давньоруського часу.	– « –
26	Маначин	VI-VIII	В околицях села.	14, с.27
27	Наддністрян-ка 1	VI-VII	На 1-й надзаплавній терасі Дністра (заввишки 2 м). Площа 30×150 м.	14, с.103
28	Наддністрян-ка 2	– « –	На підвищенні надзаплавної тераси Дністра (заввишки 4 м). Площа 40×200 м.	– « –

29	Нове Поріччя	– « –	На лівому березі притоки Смотрича – р. Тростянець, на висоті 1 м, ур. Козача Долина. Площа 50×250 м. Тут же черняхівський і давньоруський шари.	3, с.104
30	Оринин	– « –	В околицях населеного пункту.	14, с.53
31	Підлісний Олексинець	VI-VIII	У західній частині давньоруського городища, зруйнованого кар'єром.	14, с.32; обстеження автора 2011 р.
32	Покос (хутір)	VI-VII	На 1-й надзаплавній терасі Дністра (заввишки 4 м). Тут же трипільський і скіфський шари.	3, с.104
33	Почапінці	– « –	На підвищенні правого берега р. Жванчик. Площа 50×350 м. Тут же трипільський і черняхівський шари.	– « –
34	Ріпинці 1	– « –	За 4 км на схід від села. Тут же трипільський, черняхівський і давньоруський шари.	14, с.55
35	Ріпинці 2	– « –	Ур. Ухаби; тут же шар черняхівського часу.	– « –
36	Рудківці	– « –	За 4 км на захід (північ?) від села, ур. Сінне, на 1-й надзаплавній терасі неглибокої балки.	3, с.105
37	Сокіл	– « –	На лівій терасі Дністра, на висоті 7 м, ур. Острови. Площа 100×300 м.	3, с.106
38	Стара Ушиця 1	– « –	На захід від села, на 1-й надзаплавній терасі Дністра (висотою 1 м). Площа 50×250 м. Тут же шар давньоруського часу.	14, с.55-56
39	Стара Ушиця 2	– « –	При впадінні р. Ушиця в Дністер, на підвищенні 2-ї надзаплавної тераси. Тут же черняхівський і давньоруський шари.	14, с.56
40	Субіч	– « –	На невисокій терасі Дністра.	3, с.107
41	Суржинці	– « –	На 1-й надзаплавній терасі р. Тернава, праворуч дороги Кам'янець-Подільський – Стара Ушиця. Тут же черняхівський і давньоруський шари.	14, с.57
42	Устя 1	– « –	На 1-й терасі Дністра (висотою 4 м), біля впадіння у нього р. Смотрич. Було дуже розмите.	14, с.107-108

43	Устя 2	– « –	При впадінні р. Смотрич у Дністер, на території городища XII-XIII ст. Слов'янський і давньоруський шари розділяв стерильний прошарок ґрунту товщиною 25-30 см.	14, с.108
44	Юрківці	– « –	За 1 км на північний захід від села. Тут же шар черняхівського часу.	14, с.97
<i>Наразі не датовані ранньослов'янські селища</i>				
1	Балин	?	Нижче автодрому училища, за 2 км від села, біля р. Мукша.	15, с.16
2	Воробіївка	?	Західніше села, на схилі долини, неподалік траси Дунаївці – Кам'янець-Подільський.	15, с.19
3	Лисець	?	Між колгоспним садом і лісом Дубиною, праворуч дороги на Сокилець.	15, с.22
4	Рахнівка	?	Неподалік в'їзду в село з боку траси на Кам'янець-Подільський, над видолинком.	15, с.25
5	Слобідка Рахнівська	?	За 1,5 км північно-західніше села, над долиною, поблизу польової дороги з с. Залісці.	– « –
6	Чаньків	?	Східніше села, за лісом, на схилі долини, яка йде до долини р. Тернава. Тут же трипільський, черняхівський і давньоруський шари.	15, с.29
<i>Поселення VIII-IX ст.</i>				
1	Бакота 1	VIII-IX	Біля ур. На Клину, на 1-й терасі Дністра. Площа 50-60×300 м.	9, с.327
2	Бакота 2	– « –	На межі сіл Бакота і Теремці, на підвищеній ділянці 1-ї тераси Дністра. Площа 50-60×200 м.	9, с.328
3	Велика Яромірка 2	– « –	На пологому схилі берега струмка, за 3 км північніше села.	16
4	Волочиськ	– « –	В околицях міста.	14, с.27
5	Колубаївці	– « –	На території городища, де виявлено трипільський і XII-XIII ст. шари, а також поруч з городищем.	17, с.2-4
6	Лука-Врублівецька	VIII-XIII	На 1-й терасі Дністра.	18, с.11
7	Маначин	VI-VIII	В околицях села.	14, с.27

8	Мар'янівка	VIII-IX	За 2 км на південний захід від села, в обриві надзаплавної тераси Дністра. Тут же черняхівський і XI-XII ст. шари.	14, с.45; 19, с.5-7
9	Підлісний Олексинець	VI-VIII	На території городища.	14, с.32
10	Пижівка	VIII-X	– « –	20, с.115
11	Сокілець 2	VIII-IX	На невеликому мисі, ур. Свята Криничка.	20, с.95
12	Тимків	VIII-X	На території городища.	20, с.100-101
13	Чугор 1	– « –	Ур. Щовб Масловського, біля берега р. Ущиця	20, с.91-92

Рисунки

Умовні позначки на картах:

Рис. 1. Схематична ландшафтна карта Лівобережжя Середнього Подністров'я у межах Хмельниччини (за К. І. Геренчуком). ПТК Поліського типу: 1 – масиви понижень лесовидних суглинків з лучно-чорноземними ґрунтами під луками й орними землями; ПТК Лісостепового типу: 2 – рівнини низьких лесових терас з перевагою глибоких мало гумусних чорноземів, здебільшого розорані; 3 – рівнини на межиріччях, вкритих малогумусними глибокими чорноземами, місцями оглеєними, у комплексі з лучно-чорноземними ґрунтами, переважно розорані; 4 – хвилясті балочні місцевості, вкриті переважно опідзоленими чорноземами, здебільшого розорані; 5 – місцевості придолинних схилів з ярами та змитими дерново-карбонатними ґрунтами, часто заліснені; ПТК Товтрового кряжу: 6 – вапнякові горби та масиви, переважно вкриті широколистяними лісами та степовим різнотрав'ям на перегнійно-карбонатних і сірих щебенистих ґрунтах; ПТК річкових долин: 7 – заплави заболочені, зайняті торфовищами і болотистими луками; 8 – заплави суглинисті та щебенисті; 9 – урвищні схили долин, складені переважно вапняками.

Рис. 2. Карта. Селища VI–VII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я у межах Хмельниччини. 1 – Маначин; 2 – Веселець; 3 – Нове Поріччя; 4 – Підлісний Олексинець; 5 – Кремінна; 6 – Городок (Мархлівка); 7 – Лісогірка; 8 – Купин 2; 9 – Купин 1; 10 – Юрківці; 11 – Кугаївці; 12 – Почапінці; 13 – Дунаївці; 14 – Думанів; 15 – Оринин; 16 – Ріпинці 2; 17 – Ріпинці 1; 18 – Гуменці; 19 – Голосків; 20 – Завалля; 21 – Ісаківці; 22 – Брага 1; 23 – Брага 2; 24 – Гринчук 1; 25 – Гринчук 2; 26 – Малинівці; 27 – Каветчина; 28 – Сокіл; 29 – Устя 2; 30 – Устя 1; 31 – Лука-Врублівець-

ка 1; 32 – Лука-Врублівецька 2; 33 – Лука-Врублівецька 3; 34 – Суржинці; 35 – Субіч; 36 – Бакота 2; 37 – Бакота 1; 38 – Наддністрянка 1; 39 – Наддністрянка 2; 40 – Конилівка; 41 – Стара Ущиця 2; 42 – Стара Ущиця 1; 43 – Покос (хутір); 44 – Рудківці.

Рис. 3. Карта. Поселення VIII–IX ст. й наразі не датовані ранньослов'янські селища Лівобережжя Середнього Подністров'я у межах Хмельниччини. *Городища, де виявлено культурний шар VIII–IX ст.:* 1 – Підлісний Олексинець; 2 – Колубаївці; 3 – Тимків; 4 – Пижівка. *Селища:* 1 – Волочиськ; 2 – Маначин; 3 – Велика Яромирка 2; 4 – Балин; 5 – Чаньків; 6 – Воробіївка; 7 – Рахнівка; 8 – Слобідка Рахнівська; 9 – Лисець; 10 – Сокилець 2; 11 – Чугор 1; 12 – Мар'янівка; 13 – Лука-Врублівецька; 14 – Бакота 1; 15 – Бакота 2.

Список використаних джерел: 1. Баран В. Д. Слов'яни у другій половині I тис. н. е. / В. Д. Баран // *Давня історія України: В 3 т. – К., 2000. – Т. 3: Слов'яно-Руська доба. – С. 61-104.* 2. Михайлина Л. П. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами (райковецька культура): дис. ... доктора іст. наук: 07.00.04. – К., 2008. – 508 с. 3. Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI–VII ст. н. е.) / О. М. Приходнюк. – К., 1975. – 156 с. 4. Винокур І. С. Черняхівська культура: витоки і доля / І. С. Винокур. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 376 с. 5. Вакуленко Л. В. Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре / Л. В. Вакуленко, О. М. Приходнюк. – К., 1984. – 108 с. 6. Строцень Б. Черняхівська культура Західного Поділля: Монографія / Б. Строцень. – Тернопіль, 2008. – 272 с. 7. Тимощук Б. А. Восточнославянская община VI–X вв. н.э. / Б. А. Тимощук. – М., 1990. – 187 с. 8. Біляєва С. О. Землеробство / С. О. Біляєва // *Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель).* – К., 2003. – С. 70-76. 9. Винокур І. С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І. С. Винокур, П. А. Горішній. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 362 с. 10. Краснов Ю. А. Древние и средневековые пахотные орудия Восточной Европы / Ю. А. Краснов. – М., 1987. – 238 с. 11. Пашкевич Г.О. Каталог палеоетноботанічних матеріалів пам'яток слов'янських культур / Г.О. Пашкевич, С.А. Горбаненко // *Археологія і давня історія України. Вип. 3. – К., 2010. – С. 105-123.* 12. Пивоваров С. В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.) / С. В. Пивоваров. – Чернівці, 2006. – 300 с. 13. Михайлина Л. Соціальний зміст поселенських структур Райковецької культури / Л. Михайлина // *Археологічні студії. – Київ-Чернівці, 2008. – Вип. 3. – С. 118-134.* 14. Винокур І. С. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І. С. Винокур, А.

Ф. Гуцал, С. І. Пеняк, Б. О. Тимощук, В. І. Якубовський. – К., 1984. – 224 с. 15. Археологія Дунаєвеччини / Упорядники: Шмаєнік М. Д., Захар'єв В. А. – Хмельницький, 1992. – 60 с. 16. Демідко С. Ю. Звіт про дослідження пам'яток археології поблизу с. Велика Яромирка Городоцького району Хмельницької обл. – Хмельницький, 2004. – 16 с. (Рукопис, інформація надана автором). 17. Кучера М. П. Отчет о разведке городищ в 1976 г. // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (НА ІА НАНУ). – 1976/37. – 10 с. 18. Тиханова М. А. Поселение культуры полей погребений в Луке-Врублевецкой. Раскопки 1953 г. // НА ІА НАНУ. – 1953/11 а. – 14 с. 19. Брайчевський М. Ю. Короткий звіт про розвідку на Середньому Дністрі // НА ІА НАНУ. – 1946/4. – 8 с. 20. Кучугура Л. І., Якубенко О. О. Звіт про проведення розвідки вздовж берега Дністровського водосховища в Хмельницькій області у 1992 р. // НА ІА НАНУ. – 1993/54. – 445 с.

Моздир В. В. (Волочиськ)

АРХЕОЛОГІЧНИМИ СТЕЖКАМИ ВОЛОЧИСЬКОГО РАЙОНУ

***Анотація:** у даній статті йде мова про дослідників археологічного минулого території сучасного Волочиського району. Зокрема, розповідається про досягнення патріархів краєзнавчої археологічної науки нинішньої території Хмельниччини В. Антоновича і Є. Сіцінського, а також про чималий вклад молодого покоління археологів.*

***Ключові слова:** археологічна наука, дослідження, Волочиський район, поселення, В. Антонович, Є. Сіцінський, І. Михальчишин, пам'ятка археології*

***Abstract:** This article refers to the archaeological research of the last territory of modern Volochynsky district. In particular, describes the achievements V. Antonovych and E. Sitsinskoho, as well as a considerable contribution to the younger generation of archaeologists.*

***Keywords:** archaeological science, research, Volochysky area Antonovich, E. Sitsinskyu, I. Myhalchysyn, archaeological*

Хмельниччина – мальовничий край з багатою та насиченою подіями історією. Безцінний історичний спадок нашої області вніс і продовжує